

تطبیق آموزه های سوره فتح با رویکرد دیپلماسی مقاومت در جنگ 12 روزه ایران و اسرائیل

منصوره قدیری فروشانی¹

چکیده

این مقاله با هدف بررسی تفسیر قرآنی سوره فتح و رویکرد دیپلماسی مقاومت، در جنگ ۱۲ روزه ایران و اسرائیل می‌پردازد. سوره فتح، با بشارت نصرت الهی و فتح آشکار، مؤمنان را به صبر، استقامت و ایمان مستحکم دعوت می‌کند (آیه 1-3). نزول سکینه بر دل‌های مؤمنان (آیات 4 و 26) عامل اصلی حفظ آرامش و همبستگی در شرایط سخت بوده است. جنگ ۱۲ روزه نمونه‌ای عینی از تحقق این اصول الهی است که نشان می‌دهد پیروزی در میدان نبرد صرفاً به توان نظامی نیست بلکه ایمان قلبی و انسجام اجتماعی نقش تعیین‌کننده دارد. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی به تحلیل آیات کلیدی و رهیافت‌های رهبری دینی، اهمیت دیپلماسی مقاومت در تحکیم وحدت ملی، تقویت روحیه پایداری و تحقق فتح واقعی می‌پردازد. نتایج پژوهش حاکی از آن است که دیپلماسی مقاومت مبتنی بر آموزه‌های سوره فتح، الگویی مؤثر برای مقابله با تهدیدات نظامی و فرهنگی در شرایط معاصر است.

کلید واژه ها: فتح، دیپلماسی، مقاومت

مقدمه

¹ سطح 2. حوزه علمیه فاطمة الزهرا (س). اصفهان، خمینی شهر.

سوره فتح، چهل و هشتمین سوره قرآن کریم، در سال ششم هجری مدنی نازل شده و به مناسبت صلح حدیبیه نامگذاری گردیده است. این سوره در شرایطی نازل شد که مسلمانان با محدودیت‌ها و فشارهای فراوانی در برابر قریش مواجه بودند، اما خداوند به پیامبر اکرم (ص) و مؤمنان بشارت فتحی مبین را داد که فراتر از ظاهر ماجرا بود. این فتح آشکار، نه تنها مربوط به پیروزی نظامی بلکه گشایش راه برای تثبیت اسلام و رشد اقتدار معنوی و سیاسی مسلمانان بود. آیات سوره فتح بر اهمیت ایمان به وعده نصرت الهی، نزول سکینه و آرامش بر دل‌های مومنان و پایداری در برابر ظلم تأکید دارد. این آموزه‌ها در رویکرد دیپلماسی مقاومت معاصر، به ویژه در تحلیل پایداری سیاسی و معنوی جنگ ۱۲ روزه ایران و اسرائیل کاربردی و راهگشا است. این جنگ نشان داد که مؤلفه‌های ایمانی، اتحاد ملی و توکل به خداوند، می‌تواند بر جبهه‌های نظامی و رسانه‌ای دشمن غلبه کند و موازنه قدرت را به نفع مقاومت تغییر دهد. شکل‌گیری جنگ ۱۲ روزه ایران و اسرائیل و سفارش رهبر انقلاب بر قرائت سوره فتح، انگیزه‌ای شد تا به بررسی آموزه‌های مطرح شده در این سوره و دیپلماسی مقاومت ایران پرداخته شود. سوره فتح به عنوان یکی از سوره‌های مهم قرآن که در آن بشارت فتح و پیروزی پس از سال‌ها صبر و مقاومت آمده است و به معرفی الگویی کامل از جامعه اسلامی در زمینه‌های فردی و اجتماعی می‌پردازد، توسط رهبر انقلاب برای الگوبرداری، حمایت معنوی از ملت، ارسال پیام پایداری و مقاومت و نمادی از پیروزی و امید معرفی شد.

در این زمینه مقاله‌ای با عنوان "کاربست دیپلماسی عمومی در عرصه مقاومت اسلامی از منظر امام خامنه‌ای" توسط "مهدی مهدوی اطهر" منتشر شده است که به بیدار سازی فطرت انسان‌ها، اتحاد آفرینی بر محوریت آزادی بشریت و الگو سازی تعالیم انسانی - اسلامی و ایجاد گفت‌وگو میان سازندگان مبنای هویت انسانی - اسلامی پرداخته است. همچنین مقاله‌ای با عنوان "تحلیل عزت و استکبار ستیزی در بیانیه گام دوم انقلاب با محوریت آیه ۲۹ سوره فتح" از "محمد کاکاوند" یافت شد که استکبار ستیزی و حفظ استقلال و عزت را امیخته با فطرت انسان‌ها دانسته و بیان کرده است که با تکیه بر اقتدار اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و سرمایه‌های داخلی میتوان جلوی هر گونه تعدی کفار بر بلاد مسلمین را گرفت و عزت و استقلال مسلمانان، بلکه بلاد مسلمین را تضمین کرد. با توجه به گذشت مدت کوتاهی از جنگ دوازده روزه ایران با اسرائیل و سفارش رهبر انقلاب به قرائت سوره فتح، مقالاتی یافت نشد که به تمامی جوانب این سفارش پرداخته باشند؛ لذا تلاش ما بر این است که با بررسی آموزه‌های آیات سوره فتح و تطبیق تفسیر این آیات با جنگ دوازده روزه و همچنین نوع نگاه

رهبری و دلیل سفارش ایشان به قرائت این سوره بپردازیم با توجه به اینکه دیگران به دیپلماتی مقاومت نپرداخته اند.

1- مفهوم شناسی

1-1 مفهوم فتح

«فتح» در لغت به معنای باز کردن، گشودن، گشادن، تسخیر کردن می باشد. (دشتی س. م., 1392, ص. 4157) و در اصطلاح به معنای «پیروزی آشکار» می باشد. (طباطبایی, 1374,

ص. 378) مراد از پیروزی آشکار، فتح مکه است که خداوند هنگام بازگشت پیغمبر از حدیبیه او را به این پیروزی مژده داد و به قولی مراد فتح خیبر است که پیشگویی کرد و به قول دیگر پیروزی هایی پس از رحلت رسول خدا (ص) مانند پیروزی مسلمانان بر فارس و روم و دیگر فتوحات اسلامی. (دشتی س. م.، 1392، ص. 4157) امام علی علیه السلام می فرماید: «این چنین نیست که خداوند در سپاسگزاری را بر بنده بگشاید و در افزونی را به رویش ببندد، یا در دعا را به روی او بگشاید و در اجابت را به رویش ببندد، یا در توبه را به رویش بگشاید و در آمرزش را به رویش ببندد. (دشتی م.، 1385، ص. ح 435)

2-1 مفهوم دیپلماسی

آنچه از مجموع تعاریف «دیپلماسی» به دست می آید این است که «دیپلماسی» دارای ماهیت مسالمت جویانه است، مذاکره و گفت و گو از ویژگی های بارز این روش می باشد، برقراری و ایجاد صلح و زندگی مسالمت آمیز در دستور کار اصلی این فعالیت قرار دارد و بالأخره کلیه این فعالیت ها در حوزه موسوم به سیاست خارجی صورت می گیرد. بنابراین به دور از جدال های لفظی و با توجه به اهداف و ویژگی های اساسی دیپلماسی، می توان تعریف زیر را مطرح کرد: «دیپلماسی عبارت است از بهره گیری دولت ها از شیوه های مسالمت آمیز، نظیر گفت و گو و مذاکره، برای دست یابی به اهداف». (توتونچیان، 1372، ص. 4-7)

3-1 مفهوم مقاومت

«مقاومت» در لغت به معنی ایستادگی، پایداری و استقامت است. مقاومت کردن یعنی پایداری کردن، ایستادگی کردن، ثبات ورزیدن، پافشاری کردن. «مقاومت» به معنی پیگیری، پافشاری و مطالبه یک حق توسط مردمانی است که از نظر قدرت سیاسی در اقلیت قرار دارند. به بیان دیگر در شرایطی که حقوق گروه هایی از یک جامعه یا کشوری از کشورهای جهان به دلیل تطابق نداشتن با منافع جریان اجتماعی و سیاسی حاکم پامال شود و حاکمان به پشتوانه قدرت سیاسی، نظامی، رسانه ای و اقتصادی خود درصدد تضییع آن برآیند به تلاش هایی که از سوی حق طلبان برای بازیابی حقوق از دست رفته خود صورت می گیرد، اصطلاحاً «مقاومت» یا «پایداری» گفته می شود. «مقاومت» بر کلیه واکنش هایی اطلاق می گردد که ممکن است به

شکل تدابیر اجرایی و بازدارنده باشد و گروه یا سازمان یا فردی در رویارویی با تهدیدها و خطرهای تجاوزهای خارجی یا داخلی با آن روبرو می‌شود. (دشتی س. م.، 1392، ص. 5284). در قرآن کریم مقاومت به معنای اصطلاحی آن از امر به صبر (الْعمران 200) امر به استقامت (شورا 15 و هود 112) و امر به ثبات قدم (مقاومت) (بقره 250 و انفال 11 و 45) به دست می‌آید. خداوند «مقاومت» را ایستادگی در مقابل دشمنان تعریف می‌کند.

1-3-1 اهداف مقاومت در قرآن

الف-استقرار حکومت اسلامی

از مهم‌ترین اهداف مقاومت و جهاد در راه خدا امت‌سازی و برپایی حکومت اسلامی است. چنانکه مفسران حاکمیت دین را «استقرار شریعت اسلام» (طنطاوی، 1997، ص. 412)، تفسیر کرده‌اند. بنابراین، هدف اصلی مقاومت نابودی شرک و کفر و حاکم کردن قانون خدا و شریعت اسلام در جامعه اسلامی و خارج نمودن مردم از بردگی غیر خداست.

1-3-2 دفاع از نظام اسلامی مستقر

از قرآن کریم استفاده می‌شود که حفظ جامعه اسلامی از انحراف، تکلیفی جمعی و الهی است و مسلمانان در قبال آن در پیشگاه خداوند مسئولند. (طباطبایی، 1374، ص. 162-164) چنانکه آیه 105 سوره مبارکه مائده بر آن دلالت دارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» خطاب «كُمْ» «عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ» جمعی و نشانه اجتماعی بودن وظیفه و به این معناست که مومنان باید در ایمان خودشان مقاومت و از آن چه مربوط به جامعه مومنان است مراقبت کنند. آنان با مقاومت خود، از آسیب‌های گمراه‌کننده دشمن که در صدد زیان و آسیب رساندن به آنان است مصونیت می‌یابند «لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ». و در پایان با جمله «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً، فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ

آیه بیست و شش سوره به این مطلب اشاره دارد، که خداوند متعال در مقابله با کفرانی که دل های خود را به خاطر کفرشان پر از خشم کردند، سکینت بر رسول و مومنین نازل کرد و آنها را ملزم به رعایت تقوی (توحید_روح ایمان) نمود، چرا که مومنان به سبب اعمال صالح، استعداد خود را کامل کرده بودند و سزاوارتر بر کلمه تقوا بودند و خداوند به همه چیز آگاه است. تقابل دو نیروی اصلی "حمیة الجاهلیة" با "سکینه الهی" از نگاه مفهومی بیانگر این مطلب است که در هر رویارویی تاریخی میان حق و باطل آنچه موازنه را تعیین می کند، سلاح و هیاهو نیست، بلکه آرامش درونی مومنان و اتکای آنان به تقوا و رهبری الهی است. (طباطبایی، 1374، ص. 456)

در جنگ دوازده روزه نیز همین دوگانه آشکار شد؛ رژیم صهیونیستی با لجابت غرور نظامی و تعصب برتری جویانه به میدان آمد اما محور مقاومت با سکینه الهی و آرامش روحی در اوج فشارها استوار ماند، این آرامش به بطن جامعه نیز کشیده شد و مقاومت در برابر تهدیدات خارجی موجب افزایش روحیه ملی و اعتماد به نفس در سطح جامعه شد.

3-3 فتح جهانی

آیه بیست و هشت سوره فتح، «اوست که پیامبرش را با هدایت و آیین حق فرستاد تا آن را بر هر دینی غالب کند و کافی است که خداوند آگاه باشد». وعده پیروزی اسلام بر همه ادیان در آیات سی و سه توبه و آیه نه صف نیز آمده است، این پیروزی می تواند هم از جهت علمی، منطقی و غلبه در استدلال و هم اشاره به آینده تاریخ باشد که اسلام جهان فرا خواهد گرفت و با ظهور حضرت مهدی بندگان صالح و ارثان زمین خواهند بود. (قرآنتی، 1387، ص. 146) سه بار تکرار شدن آیه نشان می دهد که وعده غلبه دین حق یک اصل قطعی و محوری در قرآن است، لذا مسلمانان باید آگاه باشند که در طول تاریخ هر فتنه ای به پا شود به مشیت خدا به ضرر دشمنان و به نفع ایشان تمام خواهد شد؛ پس دیگر روا نیست در امر قتال سستی و نگرانی به خود راه دهند. (طباطبایی، 1374، ص. 329)

در جنگ دوازده روزه هرچند رژیم صهیونیستی با پشتیبانی آشکار آمریکا و اروپا به میدان آمده بود تا مقاومت را درهم بشکند اما نتیجه جنگ نشان داد که وعده الهی حق است و موازنه واقعی قدرت نه در سلاح های پیشرفته بلکه در ایمان به رسالت و حقانیت مسیر مقاومت است؛ این جنگ

نشان داد که سنت الهی در غلبه حق بر باطل تنها یک وعده دور در آینده نیست، بلکه در مقاطع مختلف تاریخ به شکل پیروزی های مرحله ای و واقعی ظهور می یابد، با اینکه حملات اسرائیل به تاسیسات هسته ای و نظامی ایران از نظر مردم رعب آور بود، جبهه مقاومت در الطاف عنایت الهی توانست زیرساخت های دفاعی خود را محافظت کند و از آسیب های احتمالی جلوگیری کند تا مردم ایمان داشته باشند که آینده از آن آنهاست.

1-3-3 پایداری فرهنگی

در آیه بیست و نه آخرین آیه سوره فتح می فرماید: «و حمد -پیامبر خدا- و آنان که با او بر کافران سختگیر و در میان خود مهربانند آنان را در حال رکوع و سجود می بینی که فضل خدا و رضای او را می طلبند نشانه آنان بر اثر سجود در چهره هایشان است این است وصف آنان در تورات و وصف آنان در انجیل همانند زرعی است که جوانه خود را برآورد و آن را تقویت سازد تا سبز گردیده بر ساقه خود ایستاده به گونه ای که زارعان را به شگفتی وامی دارد تا به سبب ایشان کفار را خشمناک گرداند. به خدا به کسانی از آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند وعده آمرزش و پاداشی بزرگ داده است». خداوند در این آیه اوصافی که در تورات و انجیل درباره پیامبر و اصحابش بیان شده است را به تصویر می کشد او و پیروانش را با کافران سختگیر و با همدیگر مهربان معرفی می کند، آنانی که پیوسته در حال رکوع و سجود و به عبادت مشغولند در همه حال خشنودی و رضای الهی را می طلبند، نورانیت و عبادت و سجده همیشه در چهره هایشان می درخشد. پیامبر اکرم می فرماید: «سوگند به آنکه جانم در دست اوست کسی جز شخص مهربان به بهشت نمی رود. عرض کردند: همه ما دل رحم و مهربانیم. فرمود: نه، مگر آنگاه که با عموم مردم مهربانی نمایید». (دبیاجی، 1395، ص. 515)

مقام معظم رهبری در دیدار هیئت دولت می فرمایند: مقاومت تنها با استحکام بخشیدن به بنیان ها صورت می گیرد، سیل بنیان کنی وقتی به یک صخره استوار برسد، نمی تواند در آن اثر بگذارد. ما باید خود را استوار و مستحکم کنیم و بنیان های فرهنگی و اقتصادی و سیاسی خود را استحکام ببخشیم، هر کاری که در جهت استحکام بخشیدن باشد مقدس و خوب و مورد اجر و ثواب الهی است، هر چیزی که در جهت متزلزل کردن این پایه ها و بنیان ها باشد بد است، این دیگر ربطی به جناح و حزب و گروه و تشکیلات ندارد، به نظر من معیار و ملاک همین است؛ برای اینکه ما بنیان های سیاسی و اقتصادی و فرهنگی خود را مستحکم کنیم پیش نیاز اولیه قطعی ما ایجاد وفاق و وحدت کلمه است. برای وفاق باید همه تلاش کنند؛ معنای وفاق این نیست که گروه ها و

تشکیلات و جناح های گوناگون اعلام انحلال کنند، نه هیچ لزومی ندارد، معنای وفاق این است که نسبت به هم خوش بین باشند، "رحماء بینهم" باشند، همدیگر را تحمل کنند، در جهت ترسیم هدف های والا و عالی و برای رسیدن به آنها به یکدیگر کمک کنند و از ایجاد تشنج، بداخلاقی، درگیری، اهانت و متهم کردن بپرهیزند. امروز به نظر من وظیفه ما این است. (میرزایی، 1398، ص. 180)

در جنگ دوازده روزه ویژگی های بیان شده در آیه به روشنی در محور مقاومت نمایان شد مقاومت اسلامی در برابر رژیم صهیونیستی "اشدا علی الکفار" بود و رعب و وحشت در دل دشمنان انداخت و بی آنکه از تهدید و بمباران بترسد ایستادگی کرد. در عین حال در میان نیروهای خود و مردم تحت حملات، پیوندی عاطفی و مهربانانه برقرار بود و هم نوع دوستی و دستگیری مردم در جامعه صحنه های تکرار نشدنی رقم زد که همگی نمونه ای از "رحماء بینهم" بود. رزمندگان با روحیه عبادی و معنوی وارد میدان شدند و همین روحیه بود که توانست در دل آرامش و امید بیافریند، تصویر زرعی که شاخه های خود را تقویت می کند دقیقا شبیه روند مقاومت است از یک هسته کوچک آغاز شد سپس شاخه به شاخه گسترش یافت، قدرت گرفت و اکنون در برابر دشمنان به شجره استوار تبدیل شده است که خشم شدید دشمنان "لیغیظ بهم الکفار" است که قرآن درباره رشد مومنان وعده داده است. این جنگ نشان داد که ویژگی های جامعه مومن که قرآن بیان کرده در دوران ما و در شرایط واقعی به شکل عینی قابل مشاهده است. نتیجه گیری

سوره فتح به مسلمانان پیام می دهد که در هر شرایطی، از جمله در برابر ظلم و استکبار جهانی، باید به یاری خداوند امیدوار باشند. این سوره با بشارت های فراوان خود، نشان می دهد که نصرت الهی همیشگی است و هر مؤمنی که در مسیر خداوند قرار گیرد، در نهایت پیروز خواهد شد. تلاوت آیات این سوره، همچون یک منبع انرژی و قوت روحی، می تواند مسلمانان را در جبهه های مختلف زندگی و مقاومت تقویت کند و به آنها یادآوری کند که هیچ چیزی در برابر قدرت و اراده خداوند مقاوم نیست. البته خواندن سوره های قرآن، از جمله سوره فتح، زمانی ثمربخش خواهد بود که با عمل صالح و پایبندی به دستورات دینی همراه باشد.

سوره فتح به عنوان یک سند، آموزه های کلیدی برای پایداری و مقاومت در برابر دشمنان را فراهم می آورد. تجربه جنگ ۱۲ روزه ایران و اسرائیل مصداق زنده تحقق این آموزه ها بود، جایی که علی رغم قدرت نظامی بالای دشمن، ایمان، انسجام و دیپلماسی مبتنی بر سکینه الهی موجب پیروزی محور مقاومت شد. این جنگ نشان داد که فتح واقعی بیش از هر چیز، در اعتماد به وعده های الهی،

حفظ وحدت و استقامت سیاسی و فرهنگی است. دیپلماسی مقاومت، تلفیقی از پایداری در میدان نبرد و مدیریت هوشمندانه سیاسی و فرهنگی است که سوره فتح آن را الگوسازی می‌کند. به این ترتیب، این سوره چراغ راه مؤمنان و مدافعی است که در راه حق ایستادگی می‌کنند و نشان می‌دهد تحقق نصرت الهی، با تلاش مستمر، صبر و وفاق درونی ممکن می‌گردد. تجربه جنگ ۱۲ روزه، به رغم امکانات نظامی برتر دشمن، با حفظ پایداری سیاسی و روحی و اتکال به سنت الهی، باعث تثبیت موقعیت مقاومت در سطح منطقه‌ای و جهانی شد و نشان داد که مقاومت واقعی محصول ایمان و اتحاد است؛ نه صرفاً تجهیزات نظامی. از این رو، دیپلماسی مقاومت باید همواره بر پایه تقویت بنیان‌های فرهنگی، سیاسی و معنوی استوار باشد تا بر تضادهای ظاهری غلبه یابد. سوره فتح، چنین آموزه‌ای را به مؤمنان ابلاغ کرده و این پیام را یادآور می‌شود که فتح واقعی، فتح قلب‌ها و استقرار عدالت الهی است که با صبر و همدلی حاصل می‌شود. بدین‌سان، فهم و بهره‌برداری از معانی و پیام‌های این سوره، می‌تواند رهیافتی کارآمد به سوی تحقق مقاومت پایدار در مواجهه با چالش‌های زمان باشد.

ما مسلمانان موظفیم علاوه بر تلاوت آیات الهی، در عمل نیز به توصیه‌های مقام معظم رهبری به عنوان ولی فقیه زمان توجه ویژه داشته باشیم. ایشان همواره بر اهمیت کوشش، صبر، تحمل، استواری، امانت‌داری، هوشیاری و بصیرت در برابر توطئه‌های دشمن تأکید می‌کنند. این فضایل اخلاقی و عملی، ضامن واقعی دریافت نصرت الهی هستند. نصرت و یاری خداوند تنها در سایه استقامت، صبر و پابندی عملی به فرامین رهبری تحقق می‌یابد. بنابراین، همان‌گونه که به قرائت قرآن اهمیت می‌دهیم، باید به همان اندازه در عمل به دستورات دینی و رهنمودهای رهبری کوشا باشیم تا شایسته دریافت عنايات الهی شویم.

منابع ذکر شده

- الحمیری، (1375). *السيرة النبوية لابن هشام*. حلب: چاپ مصفی البابى الحلبي.
- الحویزی، (1415). *تفسیر نور الثقلین*. قم: موسسه مطبوعات اسماعیلیان.
- المسعودی، (1384). *اثبات الوصیة*. قم: انصاریان.
- پاکده، ل. ل. (1381). *جریان شناسی*. تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
- توتونچیان، ع. (1372). *دیپلمات و دیپلماسی*. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- دامغانی، (1401). *فتح مکه*. تهران: دلیل ما.
- دامغانی، م. (1397). *تابش حق*. تهران: دلیل ما.
- دشتی، س. م. (1392). *معارف و معاریف*. سپید موی اندیشه.
- دشتی، م. (1385). *نهج البلاغه*. قم: موسسه تحقیقاتی امیر المأمنین (ع).
- دیباچی، (1395). *ترجمه و تفسیر مختصر*. قم: اسوه.
- سجادی، (1387). *صحیفه سجادیه*. قم: انتشارات اسوه.
- شیرازی، ن. م. (1305). *تفسیر نمونه*. طهران: دارالکتب الاسلامی.
- طایی، ن. (1396). *تفسیر اهل البيت علیهم السلام*. قم: دارالهدی لاحیاء التراث.
- طباطبایی، س. م. (1374). *تفسیر المیزان*. قم: انتشارات اسلامی.
- طنطاوی، م. ح. (1997). *التفسیر الوسیط للقران الکریم*. مصر: نهضة مصر.
- علیرضا توتونچیان، (1372). *دیپلمات و دیپلماسی*. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- عمران، س. آ. (بدون تاریخ).
- قرائتی، (1387). *تفسیر نور*. تهران: مرکز فرهنگی درسهای ز قران.
- قمی، (1384). *تفسیر القمی*. .. دارالحجه.
- مجلسی، (1396). *بحار الانوار*. قم: دارالکتب الاسلامیه.
- میرزایی، (1398). *اندیشه مقاومت*. تهران: انقلاب اسلامی.